

Managing Paperwork in Mamluk Cairo: Archives, Waqf and Society

Daisy Livingston, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2025, 322 s.)

■ **Büşra Sıdika Kaya**

İbn Haldun Üniversitesi | ● 0000-0002-5799-6684 | busra.kaya@ihu.edu.tr

Orta Çağ İslam dünyasında bürokrasi, idari aygıt ve hukuk sisteminin işleyişine odaklanan modern tarihyazımı, uzunca bir süre kurumsallaşmış ve fiziki olarak merkezileştirilmiş bir “devlet arşivi” yokluğunu, sistemik bir zafiyet veya bürokratik gelişmemişlik olarak okuma eğiliminde olmuştur. Bu yaklaşım, Doğu Akdeniz İslam toplumlarındaki kayıt mekanizmalarını çoğunlukla “sözlü kültürün hegemonyası” üzerinden değerlendirerek marjinalleştirmektedir. Daisy Livingston, *Managing Paperwork in Mamluk Cairo: Archives, Waqf and Society* başlıklı ufuk açıcı çalışmasında, bu yerleşik “arşivsel fetret” (*archival deficit* / eksiklik anlatısı) paradigmasını yapı sökümüne uğratmaktadır. Eser, belgeleri yalnızca içinden ampirik veri sağılacak durağan vesikalar olarak değil; üretildikleri, tedavüle sokuldukları ve nihayetinde hukuki birer kalkana dönüştürüldükleri sosyal ekosistemin içinde “kendi hikayelerinin aktif başkahramanları” olarak konumlandırmaktadır. Livingston, belgelerin genesisinden muhafazasına kadar uzanan “yaşam döngülerini” (*life cycles*) izleyerek, geç Orta Çağ Kahiresi’nde çok merkezli (*polycentric*) ve son derece dinamik bir “belge ekolojisi” (*documentary ecology*) ile gelişmiş bir “dokümantasyon kültürü” (*culture of documentation*) olduğunu metodolojik bir titizlikle ortaya koymaktadır. Kitabın temel iddiası, Memlüklerin belge biriktirme konusundaki hırslı tutumunun sadece yasal bir zorunluluk değil, toplumsal bir güç ve itibar unsuru olduğudur (s. 12-38, 125).

Livingston’ın çalışması, metodolojik ve kaynak bilimsel açıdan oldukça zengin bir altyapıya dayanmaktadır. Yazar, temel kaynak olarak Kahire’deki Vakıflar Bakanlığı (Defterhane) ve Mısır Ulusal Arşivi’nde (*Dār al-Wathā’iq al-Qawmiyya*) mahfuz 900 civarında belge ile Kahire Karay Yahudi Cemaati’ne (*Dār Simḥa*) ait az bilinen yasal dokümanlardan oluşan bir

Kitap Değerlendirme
Book Review

ISSN 1309 - 6813
e-ISSN 3108 - 7876

Açık Erişim
Open Access

Cilt Volume 31
Sayı Issue 61 (2026/2): 318-321
DOI: [10.20519/divan.2002709](https://doi.org/10.20519/divan.2002709)
İZ: A92BS53RY

Gönderim/Received:
24.07.2026

Kabul/Accepted:
28.07.2026

Yayınlanma/Publication:
03.08.2026

Atıf/Citation:

Chicago | Kaya, Büşra Sıdika. 2026 "Managing Paperwork in Mamluk Cairo: Archives, Waqf and Society." *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 31 (61): 318-321. DOI: <https://doi.org/10.20519/divan.2002709>.

korpusu bir araya getirir. Yazar, yöntemini “aşağıdan yukarıya ve içeriden dışarıya” (*bottom up and inside out*) olarak tanımlar. Bu yaklaşım, belgeleri sadece içindeki verileri “madencilik” (*mining details*) için kullanmak yerine, onları kendi hikâyelerinin öznelere olarak kabul eder. Livingston; diplomatik analiz, paleografya ve materyal kültür metodolojilerinin rafine bir terkihiyle vesikaların sadece metinlerine değil, kâğıt formatı, dikiş izleri, arka yüzlerindeki marj notları, derkenarlar ve sonradan eklenilen makbuzlar ile kelimeleri uzatarak yazma (*madd/mashq*) gibi hat tekniklerini kapsayan “maddi ve grafik özelliklerine” odaklanır. Yazar bu maddi yaklaşımı, belgelerin fiziksel formları sadece metnin taşıyıcısı değil; yasal otoritelerin, kâtiplerin ve mülk sahiplerinin zaman içindeki stratejik müdahalelerini ele veren idari katmanlardır şeklinde temellendirir (s. 21, 65, 78). Bu unsurlar, yazarın elinde kurumsal ve toplumsal hafızanın nasıl inşa edildiğini gösteren somut birer arkeolojik katmana dönüşür.

Üç kısım ve yedi bölümden müteşekkil olan eserin Giriş Bölümü’ne “Arşiv Problemi”ni Aşmak başlığını veren yazar, arşivlerden arşivsel pratiklere çeşitli terminoloji ve yaklaşımları ele alır. Bu bölüm Orta Çağ İslam Toplumlari hakkında Michael Chamberlain’ın öncülük ettiği “merkezi kütüphane/arşiv yokluğu, dolayısıyla kurumsallaşamamış bürokrasi” tezine doğrudan bir reddiyedir. Livingston’a göre, monolitik bir arşiv binasının bulunmayışı bir kurumsal yoksunluğa değil; bilakis noter dükkânlarından ulema evlerine ve emir divanlarına kadar yayılan, desantralize bir kayıt nizamına işaret eder (s. 1-31).

Vakıf Kurumu ve Arşivleme İlişisini ele aldığı birinci bölümde yazar, “Vakıf/Arşivleme Tezi” adı altında vakıf kurumu ile arşivleme pratikleri arasındaki simbiyotik ilişkiyi masaya yatırır (s. 31-63). Yazarın Noterler, Kadılar ve Belge Üretimi başlığı altında kâtiplerin ve noterlerin diplomatik pratiklerine odaklandığı ikinci ve üçüncü bölümler ise metnin en özgün morfolojik analizlerini barındırmaktadır. Yazara göre tek bir Memlûk rulosunun üzerine zamanla eklenen kadı tasdikleri (*isjāl*) ve bu onayların zamansal bir silsile halinde birbirine ulanması (*ittişāl*), belgenin bizzat kendisini “gerçek bir arşive” (*veritable archive*) dönüştürmektedir. Bu mekanizmalar, belgenin yasal geçerliliğini kadıların ömürlerinin ötesine taşıyarak zamana karşı koruma sağlamaktadır. Yazar, kâtiplerin otuz metreyi bulan bu hantal rulolarda bilgiye hızlı erişimi sağlamak adına hat tekniklerini bilinçli birer “görsel navigasyon” ve “bulma yardımcısı” (*finding aid*) olarak kullandıklarını kaydeder. Özellikle geç dönemde çokça müracaat edilen *istibdāl* (vakıf mülklerinin takası) prosedürleri, arkasında fetvalardan keşif raporlarına kadar uzanan yoğun bir “kâğıt izi” (*paper trail*) bırakmıştır ki bu da bürokratik rasyonalizasyonun en somut tezahürüdür (s. 74-131).

Eserin Vakıf Arşivi başlığını taşıyan ikinci kısmında (dördüncü ve beşinci bölümler) Sultan Kansu Gavri'nin arşivsel mirası mikro-tarihsel bir büyüteç altına alınır. Livingston bu kısımda, literatüre “yedek arşiv” (*back-up archive*) kavramsallaştırmasını kazandırarak, sultanın ikta sisteminin çöküşü ve askerî finansman krizleri karşısında vakıfları nasıl birer “özel hazine” olarak enstrümantalize ettiğini deşifre eder. Böylelikle sultan, müsadere veya cebri yöntemlerle el koyduğu tartışmalı mülklerin geçmiş mülkiyet silsilesini (satış, miras, takas) kanıtlayan eski tapuları da tek bir merkezde toplayarak, siyasi rakiplerine karşı sarsılmaz bir hukuki kalkan inşa etmiştir (s. 131-159).

Yazarın en dikkat çekici eleştirilerinden biri, mevcut koleksiyonların Memlûk arşivciliğinin sadık bir temsili değil, “tarihsel bir kaza” ürünü olduğudur. Özellikle Sultan el-Gavri'nin arşivi, Osmanlı fethinden hemen önce tamamlandığı için “zamanda donmuş” (*frozen in time*) ve bu sayede nispeten eksiksiz bir halde günümüze ulaşmıştır. Livingston, bu yapının araştırmacıları yanılttığını; el-Gavri'nin yöntemlerini birer “yenilik” (*innovation*) gibi göstermesine rağmen aslında bunun genel bir geleneğin sadece hayatta kalan istisnai bir parçası olabileceğini “*el-Gavri koleksiyonu, Memlûk arşiv aklının doruk noktası değil; Osmanlı fethi gibi ani bir jeopolitik kırılmanın kentsel hafızayı belirli bir anda sabitlemesiyle ortaya çıkan ‘donmuş bir arşivdir’ (frozen archive).*” şeklinde ifade etmektedir (s. 184-193). Bu durum, nicel analizin ve istatistiksel verilerin belge tahlilindeki sınırlarını ciddi biçimde tartışmaya açar. Osmanlı idari aklının bu hantal ruloları defter (kodeks) formuna tahvil etmesi ise, arşivin “törenselleşme ve mekansal” kudretinden “pratik-bürokratik” işlevselliğe geçişini simgeleyen köklü bir zihniyet dönüşümüdür.

Livingston, belge saklama ve biriktirme pratiğinin sadece saray elitlerine özgü olmadığını, Kahire’de dinlerüstü ve yaygın bir “belge biriktirme kültürü” (*culture of document accumulation*) olduğunu iddia eder. Eserin Geç Memlûk Dönemi Arşivsel Peyzajını ele aldığı üçüncü kısmı (altıncı ve yedinci bölümler) bu analiz ölçeğini saray bürokrasisinden Kahire’nin kozmopolit sosyal katmanlarına doğru esnetir. Bu kısımda vakıf arşivlerinin statik yapısına karşın, özel mülkiyet (*milk*) arşivlerinin piyasa şartlarında nasıl yüksek bir mobilite kazandığını gösterir (s. 206-207).

Kitabın en çarpıcı yönlerinden birini oluşturan Karay Yahudilerinin yasal pratikleri analizi, *zimmî* statüsündeki azınlıkların kendi haklarını muhafaza etmek adına İslam mahkemelerinin terminolojisini ve Müslüman noterlerin kalemını nasıl aktif bir araç haline getirdiklerini ele almaktadır. Belgelerin arkasına İbrani harfli Arapça (*Judaeo-Arabic*) ile düşülen “*bunda bizim için fayda var*” (*lanā bihi naf*) gibi pratik arşivleme notları, bu belge biriktirme kültürünün din merkezli (*confessional*) sınırları aşan, kentsel aidiyete dayalı topyekûn bir toplumsal savunma mekanizması olduğunu tescillemektedir (s. 244-266).

Daisy Livingston'ın çalışması, modern öncesi İslam bürokrasisi ve kurumlar tarihi çalışmalarında metodolojik bir kırılma yaratacak güçte olsa da yazarın kuramsal mimarisini yükseltirken açık bıraktığı alanlar dikkatle incelenmelidir. Yazarın doğrudan hedef aldığı yerleşik varsayım, “Vakıf/Arşivleme Tezi”dir (*Waqf/Archiving Thesis*). Yaygın doktrinin aksine Livingston, belgelerin günümüze ulaşmasının sadece vakfın “ebedi” yasal statüsüyle açıklanamayacağını savunur. Ancak yazar, bu muhafazayı modernleşme öncesi binaların fiziksel dayanıklılığı ve 19. yüzyılın kurumsal rastlantısal-lıklarıyla açıklarken, Memlûk hukuk aklının bu belgeleri koruma iradesini arka plana iterek maddiyatçı bir determinizme fazla yaklaşmaktadır. Diğer yandan yazarın, Karay Yahudileri örneğinden yola çıkarak belge biriktirme bilincinin “toplumun geneline yayıldığı” yönündeki tezi, ciddi bir iktisadi ve sınıfsal engeli göz ardı etmektedir. Geç Orta Çağ Kahiresi'nde kaliteli kâğıt tedarik etmek, profesyonel noterleri istihdam etmek ve bu evrakı nesiller boyu fiziki olarak koruyabilmek muazzam bir maliyet ve “hukuki okuryazarlık” gerektirmektedir. Bu nedenle bu pratik, iddia edildiği gibi kapsayıcı/ana akım bir kentsel kültürden ziyade, mülk sahibi seçkinlerin ve tüccar sınıfların tekelinde kalan elitist bir güç aracı olarak okunmaya daha müsaittir. Yazar, vesikaların kodikolojik anatomisini (format, dikiş izleri, hat teknikleri) çıkarma hususunda gösterdiği takdire şayan mahareti, bu belgelerin sahadaki toplumsal çatışmaları nasıl şekillendirdiği veya mahalle ölçeğindeki insan odaklı dinamikleri nasıl dönüştürdüğü gibi canlı vaka analizlerine yansıtmakta zaman zaman yetersiz kalmaktadır. Yazarın “sosyal hayat” vaadi, teknik diplomatik detaylar arasında bazen görünmez kalmaktadır. Birçok kâtabin ve noter bürokratının isimsiz kalması nedeniyle aktörlerin bireysel dünyası tam olarak aydınlatılamamıştır. Ayrıca, Osmanlı geçiş sürecinde rulo formundan defter (kodeks) formuna geçişin, bürokratların zihninde ne tür bir epistemolojik kırılma veya zihniyet değişimine yol açtığı sorusu hala yanıtlanmayı beklemektedir.

Netice itibarıyla, belirtilen bu sınırlılıklarına rağmen *Managing Paperwork in Mamluk Cairo*, Orta Çağ İslam toplumlarında kurumsal hafızanın ve belge yönetim pratiklerinin sanılandan çok daha rasyonel, sistematik ve esnek bir altyapıya sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Livingston, şarkiyatçı tarihyazımının “arşivsel yoksunluk” tezlerini çökerterek, Doğu Akdeniz'in modern öncesi bilgi toplumlarına dair literatürü kalıcı olarak dönüştürmüştür. Bu çalışma; İslam kurumlar tarihi, diplomasi, materyal kültür ve arşiv alanında çalışan tüm araştırmacılar için vazgeçilmez bir referans kaynağıdır.